

Кіровоград в перші тижні після звільнення від нацистських загарбників

На ранок 8 січня 1944 року гітлерівців у Кіровограді вже не було. З того часу минуло 70 років. Хоча нині в історії нашої країни теж доволі драматичний період, однак наше покоління не повинне забувати події сімдесятирічної давнини та черпати звідти оптимізм і надію.

Життя в щойно звільненому обласному центрі, як свідчать архівні документи, складалося за дещо іншим сценарієм, ніж, скажімо, в селах Кіровоградщини. Причин цьому багато. А найголовніші: відсутність води в мережі міського водогону та зруйнована каналізація; великі відстані, які щодня доводилося долати містянам; майже повністю зруйновані заводи і фабрики, тож інші, ніж у селі, місця й умови праці; відсутність власних земельних наділів, тому майже повна залежність в продуктах харчування від держави; проблема опалення й приготування їжі в багатоквартирних будинках; облаштування елементарного побуту щойно поверненим з евакуації сотням кіровоградців тощо. Відновлена влада взялася за налагодження життя великого міста. Ті проблеми, що їх долали, неймовірні. Але здолали.

Так, 10 березня 1944 року відбулося чергове засідання виконкому Кіровоградської міської ради депутатів трудящих, де розглядалося питання відбудови комунального господарства міста. Хоча від часу звільнення Кіровограда від нацистських загарбників минуло два місяці, проте, як записано в протоколі засідання виконкому, «...досі не відремонтовано водогін, не функціонує лазня та готель. Комунвідділ не вживав ніяких заходів по благоустрою міста. Ордери на квартири видавалися незалежно від кількості сім'ї, в деяких випадках видавалися по 2 ордери на одну квартиру. Вільна житлова площа не зачинена, не виставлена охорона, в наслідок чого сталося руйнування житлоплощі». Для подолання найголовнішої проблеми – відсутності води, у виконкомі вирішили мобілізувати для ремонту пошкодженого водогону 500 жителів Кіровограда. Також мобілізували 500 чоловік на роботи по очистці та впорядкуванню міста. Не забули і про пам'ятники Леніну та Кірову. На виконкомі вирішили їх встановити до 1 травня 1944 року на попередніх місцях. Оскільки «довоєнні» скульптури виявилися знищеними, то вирішили їх зробити власними силами з «місцевого матеріалу» - гіпсу та бетону[1].

Крім невлаштованого побуту, головним чином через відсутність палива, освітлення, одягу, сірників, солі, цукру, ліків тощо, жителі Кіровограда зіткнулися з іншою надзвичайно складною проблемою – нестачею продуктів харчування. 13 січня 1944 року виконком Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих та бюро обласного комітету КП(б)У постановили

«...заборонити розмол зерна і переробку олійних культур на ручних жорнах і інших пристроях». 17 березня 1944 року з'являється чергове «обов'язкове рішення №2/222» виконкому Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих «Про заборону колгоспникам і одноосібним господарствам продажу, обміну зерна, борошна та печеного хліба до виконання ними плану здачі зерна державі». Основними покупцями зерна, борошна та хліба зазвичай були жителі міста. Віднині таке джерело поповнення продуктів харчування, як торгівля ними на міських базарах, обміліло. За порушення цієї постанови голів колгоспів віддавали до суду, на селян накладали штраф у 500 крб., а при повторній спробі порушення постанови – судили. Все це означало – хліб, крупа, борошно, олія перетворювалися на неймовірний дефіцит і їх, за наявності, розподіляла виключно держава. Будь-які інші альтернативні джерела постачання продуктів харчування віднині заборонялися. На березень 1944 року області дозволили використати для харчування населення 90 тонн борошна, 1400 тонн картоплі для домішки у борошно, 5 тонн круп і 300 тонн картоплі замість крупи[2]. Про інші продукти харчування, як от рослинні й тваринні жири, м'ясо, рибу, фрукти тощо, більшість жителів міста навіть не мріяли. Чи вистачило тих виділених продуктів харчування для понад мільйону жителів області та майже 60-тисячного населення обласного центру? Схоже, що ні!

Не дивно, що 28 березня 1944 року на черговому засіданні міськвиконкому справедливо зауважили, що «...трудящі міста не забезпечені повністю хлібом». За цією констатацією приховувався факт початку голодування жителів Кіровограда. Цей процес розтягнеться в часі на кілька років і досягне свого апогею в зиму 1947 року. А тоді, наприкінці березня 1944 року, на засіданні міськвиконкому ухвалили розгорнути торгівлю по місту та до 1 квітня скласти договір з хлібозаводом про випічку хліба «...в тій кількості, яка потрібна для забезпечення хлібом міста». Щоб якось вирішити продовольчі труднощі, жителям Кіровограда дозволили обробляти городи. На 5 квітня 1944 року до виконкому міської ради депутатів трудящих надійшло 16 тисяч заяв на отримання городів, що на 5 тисяч виявилось більше, ніж планувалося спочатку. Тому розміри індивідуальних земельних наділів поза містом вирішили зробити меншими, ніж планували раніше. Крім того, обробляти городи виявилось справою небезпечною, адже в землі зберігалися вибухові предмети. Вже після того, як на ділянки, виділені під городи, вийшли мінери і здійснили розмінування, населення масово відправилось їх обсаджувати.

Деякий час Кіровоград залишався прифронтовим містом, адже гітлерівці, відступаючи, чинили впертий опір. Тому багато міських будівель відвели під госпіталі. Поранених солдат розмістили у школі №14, у будівлі колишнього гужтранспорту по вул. К.Маркса, у школі №15 по вул. В.Биковій, у школі №7 в районі пивзаводу, в житловому будинку по вул. Береславській – вугол вул.

К.Маркса, в будівлі окрсуду по вул. Яна Томпа, в жилих будинках по вул. Гоголя 117/52, по вул. К.Маркса №33 та №35, у технікумі машинобудування тощо. Загалом таких будівель виявилось 32, що свідчило про тяжкі й кровопролитні бої на захід від обласного центру[3].

В перші тижні після звільнення міста спеціалісти намагалися воскресити роботу понищеної нацистами Кіровоградської районної електростанції. Діяльність КРЕСу таки відновили, запустивши дизельний електрогенератор, однак кількість електроенергії, виробленої на ній, виявилася катастрофічно низькою. Її розподіл вівся настільки скрупульозно, що обліковувалася кожен кіловат і кожна діюча електрична лампочка. Ці загалом примітивні, як на нинішній час, електроосвітлювальні прилади, як і електроенергія, перебували у величезному дефіциті. Зрештою весною 1944 року до Кіровограда прибули 400 електричних лампочок, які, мов дорогоцінний скарб, 22 березня поштучно розподілили поміж установами, підприємствами та деякими привілейованими жителями міста та області. До кінця березня 1944 року КРЕС дала перший промисловий струм, який поділили поміж 41 організаціями й установами, а також кількома побутовими споживачами. Так, рішенням №71 виконкому Кіровоградської міської ради депутатів трудящих від 30.03. 1944 року на освітлення робочих кабінетів працівників облвиконкому дозволили використовувати 10 лампочок по 60 ват кожна, для обласного управління НКВД – 30 лампочок тієї ж потужності, обласному управлінню НКДБ – 50 лампочок, міськвиконкому – 10 лампочок, обкому партії – 15 лампочок тощо. Електричне освітлення мали і кілька жителів міста. Це були, звичайно, керівні кадри обласного та міського рівнів. Секретарі обласного комітету партії Горенков та Скирда, голова обласного виконавчого комітету Іщенко та деякі інші керівники освітлювали своє житло, ніскільки не соромлячись й не зважаючи на потреби інших громадян чи установ, 10 електролампочками кожен. Керівникам нижчого рангу дозволили використовувати тільки по 3 освітлювальні прилади. Таких привілейованих приватних користувачів електроенергією від КРЕСу весною 1944 року в Кіровограді було всього 14. Для розуміння розкішного, навіть в умовах воєнної розрухи, способу життя тогочасної партійної й радянської еліти, наведемо таке порівняння: дит'яслам №1 дозволили вмикати тільки 1 лампочку, міській аптеці – 2 лампочки, педінституту – 3 лампочки потужністю 60 ват кожна[4]. Максимальне використання електричного освітлення тогочасними репресивними органами НКВС та НКДБ у 50, та, відповідно, 30 лампочок неспростовно свідчить про їх неймовірно інтенсивну роботу не тільки вдень, а й вночі в плані проведення масових репресій проти населення області, яке мало нещастя проживати на тимчасово окупованій території. Решта містян освітлювали свої житла в темну пору доби примітивними каганцями та, в кращому випадку, гасовими лампами.

Нагальна проблема зими та весни 1944 року – налагодження роботи промислових підприємств міста. Заводи й фабрики обласного центру зазнали істотних руйнувань влітку 1941 року – радянські сапери, при відступі Червоної армії, виводили їх з ладу, і робили це хоч і поспіхом, але наполегливо. За наявною документацією промисловість міста на момент вступу гітлерівського війська до Кіровограда була зруйнована на 40%. Відступаючи, ворожі війська зруйнували вже 80% промислових підприємств міста. Найбільше дісталось заводу «Червона зірка» - в руїнах лежали багато його цехів. Таке цінне промислове обладнання, як електродвигуни, були демонтовані з багатьох підприємств міста та вивезені окупантами майже повністю. Професійні та висококваліфіковані кадри - робітники, техніки, механіки та інженери, частково «розсіялися» під час війни та окупації, тож вже взимку 1944 року влада міста здійснила облік всього працездатного населення міста від 14 до 55 років та шляхом мобілізації відправила багатьох на відновлення роботи заводів і фабрик, інших, некваліфікованих, на розбирання завалів міста, наведення санітарного стану на вулицях і площах, в скверах і парках. Також бралися на облік електродвигуни потужністю 75 квт і вище, що були безгосподарними, чи перебували у власності жителів міста.

З величезними труднощами промисловість міста розпочала відроджуватися. Як саме, свідчать документи. Так, за 9 місяців 1944 року – з січня по вересень, - заводи, фабрики й майстерні Кіровограда випустили: 100 штук металевих ліжок, або 10% до плану, 1500 коробок крему для взуття (замість 8000 по плану), 100 кг мила господарського, або 3% до плану, 700 кг кондвиробів (замість 5 тонн по плану), 429 л безалкогольних напоїв (замість 1800 г/л по плану), 15 возів (замість 185 по плану), запланували виготовити 7 тонн цвяхів, проте не зробили жодного кілограма. Не виготовлялися заплановані сандалі і босоніжки на дерев'яній підшві, домашні туфлі з камиша, предмети побуту з лози та соломи тощо. Завод «Червона зірка», поряд з налагодженням виробництва бойової техніки, розпочав виготовлення лопат, граблів, вил[5]. До речі, ці нехитрі землеробські знаряддя на підприємстві виготовляли і в роки нацистської окупації.

Одна за одною відновили роботу міські школи. На січень 1944 року повністю зруйнованими були дві міські школи - №30 на Кущівці та №23 на Н.Балашівці. Решта, 31 школи міста, зазнали незначних ушкоджень. Після виведення з деяких з них госпіталів, у школах розпочалися заняття. Станом на 15 березня 1944 року до шкіл міста пішли 4701 дитина, поза навчанням перебували 335 учнів. Виконком Кіровоградської міської ради в особі його голови Бойка зобов'язав міський відділ народної освіти виявляти батьків, чиї діти не ходили до школи, та справи на таких передавати до міської прокуратури. Поволі відновлювали роботу 14 дитсадків міста, 2 дитячих будинки, 2 музеї, музична школа. 24 квітня 1944 року виконком

Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих ухвалив рішення про організацію в місті музею Вітчизняної війни - замість музею Революції.

Поволі налагоджувалося навчання в педагогічному інституті. 14 лютого 1944 року виконком Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих затвердив рішення №100, яким просив Народний комісаріат освіти УРСР, «...зважаючи на наявність матеріальної і учбової бази в інституті і наявність основного складу викладачів і студентів», поновити існування Кіровоградського педагогічного інституту та розпочати в ньому заняття з 10 березня 1944 року. Оскільки на весну 1944 року основний корпус інституту займав госпіталь, то за навчальним закладом тимчасово закріпили приміщення школи №31, що знаходилася по вул. Дзержинського. Викладачам інституту під квартири надали окрему будівлю по вул. Володарського, №15. Для прохарчування студентів виділили 25 га землі. Директором інституту на той час був Королюк[6].

23 березня 1944 року своїм черговим рішенням №239 виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих відновив діяльність машинобудівного технікуму на базі заводу «Червона зірка» і зобов'язав виконуючого обов'язки директора цього навчального закладу О.І.Стеценка «...негайно приступити до роботи по укомплектуванню технічного персоналу, реєстрації колишніх студентів, проведення нового набору студентів». Оскільки «стару» будівлю технікуму теж займав госпіталь, то для студентів тимчасово виділили інше приміщення.

Влада, обтяжена неймовірними проблемами воєнного виживання, не забула і про театри. Так, 28 березня 1944 року облвиконком затвердив рішення, яким постійним місцем роботи «бувшого Олександрійського театру ім. Кропивницького» визначили Кіровоград. У зв'язку з переїздом до обласного центру українського драматичного театру, 24 квітня 1944 року облвиконком ухвалив рішення про передачу кропивничанам двоповерхової будівлі по вул. К.Маркса, №25 та, для забезпечення працівників театру квартирами, будинок по вул. Луначарського, №17. Іншому театру міста – російської драми ім. Кірова, цього ж числа виділили будівлю клубу «Промкооперації». Для артистів двох драматичних та міського лялькового театру, яких ще називали «робітниками мистецтва», наприкінці квітня організували їдальню на 135 чол. «по карткам».

Це лише окремі штрихи непростой історії міста Кіровограда, почерпнуті з документів Державного архіву Кіровоградської області. З часом всі труднощі наші попередники подолали. А ми, віриться, подолаємо теперішні.

Іван Петренко

Використані джерела:

1. ДАКО. - Ф. 242. - Оп.4. - Спр.1. - Арк.12.
2. ДАКО. - Ф. 242. - Оп.3. - Спр.3. - Арк.47.
3. ДАКО. - Ф. 242. - Оп.4. - Спр.2. - Арк.19.
4. ДАКО. - Ф. 242. - Оп.3. - Спр.5. - Арк.96.
5. ДАКО. - Ф. 242. - Оп.4. - Спр.3. - Арк.53.
6. ДАКО. - Ф. 242. - Оп.5. - Спр.2. - Арк.34.